

*Березовський А.А.,
к.ю.н., доцент, директор Інституту
національного та міжнародного права
Міжнародного гуманітарного університету*

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ВПЛИВ: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ

Анотація. В статті здійснено аналіз позицій науковців з приводу визначення поняття кримінально-правового впливу, його сутності, ознак тощо. Запропоновано вибудовувати методологічні основи концепції кримінально-правового впливу на його інтегративному розумінні, що включає в себе стратегію та тактику кримінально-правової політики та її реалізацію у виді кримінального законодавства, практику реалізації норм та принципів кримінального права у контексті всієї системи соціальних, економічних, культурних та інших відносин суспільства зі злочинністю.

Ключові слова: кримінально-правовий вплив, заходи кримінально-правового впливу, заходи кримінально-правового характеру.

Постановка проблеми. Кримінально-правовий вплив — одне з найбільш значущих та концептуально важливих понять, що використовуються науками кримінального циклу. Наразі гостро стоїть проблема системної характеристики кримінально-правової сфери, без якої неможливо створити дієвий та ефективний кримінально-правовий вплив. У цьому контексті кримінально-правовий вплив — ключова складова у системі заходів, що створюються державою у протидії злочинності. Важливість та виключна значимість цього поняття визначається ще хоча б тим, що воно, на думку багатьох вчених, охоплює одразу всю кримінально-правову сферу, яка включає в себе кримінальне право, кримінальне законодавство та кримінально-правову політику. Як підкреслює Н. О. Лопашенко, така тривимірність кримінально-правового впливу акумулює в собі поняття злочинного та усього, що з ним пов'язано [1, 7].

Метою статті є аналіз доктринальних позицій з приводу визначення поняття кримінально-правового впливу та вироблення пропозицій з його удосконалення.

Аналіз останніх досліджень та виокремлення раніше нерозв'язаних проблем Аналізу проблем визначення поняття, сутності та ознак кримінально-правового впливу приділяли увагу такі зарубіжні та вітчизняні вчені-криміналісти: Анісімов Д. І., Бавсун М. В., Вечерова Є. М., Дуюнов В. К., Єсаков Г. А., Коган В. М., Козаченко О. В., Лопашенко Н. А., Мирошніченко Д. В., Мітрофанов І. І., Туляков В. О., Фірсова А. П. та інші. Однак при цьому слід зазначити, що традиційно питання щодо сутності цього феномену, його характерних рис, системних характеристик, специфічних функціональних особливостей, власне визначення поняття кримінально-правового впливу — перебувають у просторі дискусійних питань теорії кримінального права.

Викладення основного матеріалу. У сучасній науці кримінального права можна виокремити декілька найбільш впливових підходів до розуміння сутності кримінально-правового впливу.

Перший пов'язаний із тим, що кримінально-правовий вплив розглядається як вид державного примусу, тобто як форма реалізації заходів кримінально-правового характеру [2, 7]. Навряд чи можна погодитися з таким баченням кримінально-правового впливу, хоча б тому, що він не виявляє тих специфічних властивостей, що дозволили б відрізнити кримінально-правовий вплив від інших напрямів дії права, наприклад, адміністративно-правового впливу, процесуального впливу тощо. Примусовість, на нашу думку, є лише формальним критерієм, що вказує на зовнішні атрибути реалізації кримінально-правових заходів, але не кримінально-правового впливу в цілому.

Більш дискусійною є позиція російського дослідника В. К. Дуюнова, відповідно до якої внутрішній зміст кримінально-правового впливу виражено в карі [3, 27]. Іноді він навіть ототожнює ці поняття («кримінально-правовий

вплив (кара)» [4, 28]). При застосуванні такого підходу виникає цілий ряд закономірних проблем. Так, якщо кару розглядати як внутрішній зміст (себто сутність) кримінально-правового впливу, то каральними мають бути усі прояви такого впливу. За В. К. Дуюновим, до їх числа належать:

- превентивний вплив кримінально-правових норм;
- звільнення особи від відповідальності за nereабілітуючими обставинами;
- притягнення винного до кримінальної відповідальності із застосуванням в необхідних випадках покарання чи інших заходів кримінально-правового впливу;
- надання засудженому особливого правового статусу — судимості [3, 86-87].

Видається, що перелічені науковцем аспекти кримінально-правового впливу ніяк не можуть характеризуватися за допомогою одного лише критерію — карального характеру. Як ми неодноразово зазначали, спектр заходів, що визначаються як кримінально-правова реакція на злочин, є доволі широким. В кримінально-правовій науці та кримінології їх часто поділяють на каральні та некаральні. Крім того, є досить багато заходів, що містять в собі як каральні, так і некаральні елементи.

Таким чином, кару не можна розглядати як сутнісну характеристику кримінально-правового впливу. Більш справедливо пов'язувати кару з кримінальним покаранням, і саме карний характер відрізняє його від інших заходів кримінально-правового характеру, виражаючи найвищу міру інтенсивності, сили та тривалості кримінально-правового впливу на особу. Справедливою у цьому розрізі є думка Є. М. Вечерової, що «покарання і кара в межах кримінально-правового впливу є *ultima ratio* (останнім доводом), який використовується лише тоді, коли неможливо досягти очікуваного результату менш репресивними шляхами» [5, 95]. Хоча сама дослідниця також схильна розглядати кримінально-правовий вплив саме у контексті проблем покарання, розглядаючи два основних його види: каральний та некаральний. При цьому каральний кримінально-правовий вплив реалізується у формі покарання, а некаральний існує у формі звільнення від кримінальної відповідальності або у формі звільнення від покарання чи його відбуття [6, 35].

Інша не менш поширена тенденція розгляду кримінально-правового впливу — це його ототожнення з його механізмом, або, частіше, системою кримінально-правових заходів. Прихильником такого підходу є Д. І. Анісімов, який зазначає, що кримінально-правовий вплив як реакція держави на злочинність виявляється у трьох формах: звільнення від кримінальної відповідальності, покарання та звільнення від покарання. Кожна з форм кримінально-правового впливу, таким чином, включає в себе набір засобів, в яких відбувається її конкретизація [7, 82].

З ширших позицій трактує кримінально-правові заходи О. В. Козаченко, як передбачені Кримінальним кодексом засоби впливу на поведінку особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, як з метою реалізації відповідальності та покарання, так і з метою відновлення порушеного права, перевиховання тощо [8, 43].

Ототожнення кримінально-правового впливу та кримінально-правових заходів, що застосовуються до особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння є досить поширеною доктринальною позицією. Однак очевидною ця логічна помилка постає тоді, коли виникає потреба у виокремленні специфіки базових понять кримінального права (кримінально-правове регулювання, кримінальна відповідальність), оскільки констатація суто «механістичного» характеру цих явищ не лише унеможливорює аналіз кримінально-правової сфери, але й знижує ефективність кримінально-правового впливу. Тому поняття «механізм кримінально-правового впливу», так як і поняття «кримінально-правові заходи» — це лише грані, аспекти більш комплексного та складного феномену, яким є кримінально-правовий вплив.

Критикуючи такі невинуваті ототожнення з іншого підходу — телеологічного, — В. Ф. Ширяев пише, що інтегративною властивістю усього кримінально-правового впливу є єдиний результат, на який спрямовані всі його елементи: відновлення соціальної справедливості, виправлення засудженого та попередження нових злочинів. Звідси систему кримінально-правового впливу автор визначає як систему кримінально-правових заходів, що мають основний чи допоміжний характер, та об'єднані результатом його спрямованості,

що виражені цілями покарання, регламентованими кримінальним законодавством [9, 49].

Думається, що критерій визначення кримінально-правового впливу обрано досить вдало. Мета є ідеальним чи реальним предметом свідомого чи несвідомого прагнення суб'єкта, кінцевий результат, на який спрямовано процес. У кореляції категорії «мета» та «засіб» домінує перша, адже в праксеологічному значенні мета корегує інструментальну відповідність та раціональну ефективність обраних засобів [10, 317, 320]. Власне, такий підхід дозволяє чітко розмежувати кримінально-правовий вплив та заходи кримінально-правового характеру, які ототожнюються, наприклад, авторами колективної монографії «Кримінально-правовий вплив» (2012) [2, 22]. Кримінально-правовий вплив, на думку автора, має на меті встановлення соціальної справедливості та недопущення її порушення, а у випадку порушення: оперативного та ефективного її відновлення. При цьому заходи кримінально-правового характеру виступають вторинними елементами цієї системи, тобто засобами, за допомогою яких досягається відповідний результат.

Незважаючи на методологічно коректну основу своєї концепції, В. Ф. Ширяєву не вдалося подолати певні ізоляціонізм та догматизм, оскільки навряд чи можна вважати усю систему кримінально-правового впливу спрямованою виключно на покарання злочинців. Знову ж таки, покарання — лише один з багатьох можливих інструментів, за допомогою яких діє кримінальне право.

Схожу концепцію обґрунтовує А. П. Фірсова. Вона теж виходить з телеологічного критерію, характеризуючи кримінально-правовий вплив, але при цьому дещо розширює концептуальні межі поняття. Вона визначає кримінально-правовий вплив як цілеспрямовану активну діяльність держави, що полягає у заснованому на кримінальному законі примусовому впливі за допомогою позбавлення чи обмеження прав та свобод особи, яка скоїла суспільно небезпечне діяння [11, 99-100].

Однак і тут виявляється деяка однобокості у сприйнятті сутності кримінально-правового впливу, яка полягає в орієнтації виключно на покарання. Цілком справедливою видається точка зору професора В. О. Тулякова, який виділяє поряд з покаранням також заходи

безпеки, соціального захисту, компенсації та кримінально-правового заохочення [12, 140].

Інший можливий підхід для характеристики сутності кримінально-правового впливу — структурний. За цього підходу специфіка кримінально-правового впливу розкривається у призмі аналізу його складових. Так, на думку В. В. Мальцева, до компонентів кримінально-правового впливу відносяться ті елементи, що характеризують загальну спрямованість кримінального права, а саме: кримінально-регулятивний та кримінально-охоронний компоненти. При цьому, на думку дослідника, ці два елементи кримінально-правового впливу, проникають один в одного, коли, охороняючи, кримінальне право регулює відповідні відносини, а регулюючи, охороняє [13, 74-75]. Інший варіант структурного підходу виражено науковими розробками В. М. Когана. Для нього соціальний механізм кримінально-правового впливу існує в моральному змісті кримінально-правових норм, діяльності кримінальної юстиції та негативних наслідках для правопорушника [14, 117].

У той же час, на нашу думку, найбільш доцільним та методологічно обґрунтованим виглядає інтегративний підхід до розуміння кримінально-правового впливу, в рамках якого об'єднуються усі засоби, механізми та інститути, що характеризують взаємодію держави, суспільства та злочинності. У цьому контексті кримінально-правовий вплив розглядається як система, що пронизує усю кримінальну сферу, як на рівні кримінального закону, кримінальних правовідносин, так і на рівні правосвідомості, кримінальної політики тощо.

Інтегративний підхід до розуміння кримінально-правового впливу дозволяє характеризувати його за двома основними напрямками, як це робить Д. В. Мирошніченко: у регулятивному та у ціннісно-нормативному смислах. Регулятивний кримінально-правовий вплив постає як адекватне суб'єктивне відображення інформації, що міститься у нормах кримінального права, виражене в дотриманні кримінально-правового статусу та реалізації задач кримінального права. Ціннісно-нормативний кримінально-правовий вплив постає як об'єктивна реалізація суб'єктом свого кримінально-правового статусу, зумовлена прагненням реалізувати в рамках правової свободи свої законні інтереси [15, 8].

Інтегративний підхід також дозволяє продемонструвати єдність регулятивного та практичного компонентів кримінально-правового впливу. Як зазначає М. В. Бавсун, кримінально-правовим впливом слід визнавати не лише спеціальну діяльність держави з регулювання суспільних відносин, що виникають з приводу вчинення злочинів, але й фактичну діяльність правозастосовних органів з практичного застосування сформованих на державному рівні засобів протидії злочинності. Це дозволяє досліднику визначити кримінально-правовий вплив як доцільну діяльність держави, її органів, а також уповноважених осіб зі створення та практичної реалізації засобів протидії злочинності для досягнення соціально корисного результату, а також регулювання відносин, що виникають внаслідок порушення встановлених кримінально-правових заборон [16, 102].

Одна з найбільш успішних інтегративних концепцій кримінально-правового впливу представлена роботами Н. О. Лопашенко. Розглядаючи правові, законодавчі та політичні аспекти кримінально-правового впливу, дослідниця констатує, що лише в такій триєдності уможливлується кримінально-правовий вплив як комплексна конструкція впливу на злочинність [1, 12].

У даному випадку кожен з елементів кримінально-правового впливу доповнює один одного та розкривається в інших елементах. При цьому кримінальна політика є тим єдиальним елементом, що поєднує кримінальне законодавство з практикою його застосування.

Інтегративний підхід до розуміння кримінально-правового впливу дозволяє розкрити усю систему правового виміру тих явищ, які охоплюються поняттям «злочинне», а тому виходять як за межі кримінального законодавства, так і за межі кримінального права як такого, включаючи в себе соціальні аспекти детермінації злочинності, політичні питання криміналізації, пеналізації та гуманізації впливу на злочинців та злочинність у цілому. Нарешті, принциповим та важливим компонентом кримінально-правового впливу є правозастосовна та пенальна практика, що характеризується власною системою принципів та методів.

Висновки. Таким чином, можна підкреслити, що методологічні основи концепції кримінально-правового впливу мають вбудовуватися на інтегративному його розумінні,

що включає в себе стратегію та тактику кримінально-правової політики та її реалізацію у виді кримінального законодавства, практику реалізації норм та принципів кримінального права у контексті всієї системи соціальних, економічних, культурних та інших відносин суспільства зі злочинністю.

Література:

1. Лопашенко Н. А. Основы уголовного-правового воздействия: уголовное право, уголовный закон, уголовно-правовая политика : монограф. / Н. А. Лопашенко. — СПб : Юрид. центр Пресс, 2004. — 339 с.
2. Есаков Г. А. Уголовно-правовое воздействие : монограф. / Г. А. Есаков, Т. Г. Понятковская, А. И. Рарог, А. И. Чучаев ; под ред. А. И. Рарога. — М. : Проспект, 2012. — 288 с.
3. Дуюнов В. К. Механизм уголовного-правового воздействия: теоретические основы и практика реализации : Дисс. доктора юрид. наук / В. К. Дуюнов. — Тольятти, 2001. — 512 с.
4. Дуюнов В. К. Уголовно-правовое воздействие: понятие, основание, механизм / В. К. Дуюнов // Российский следователь. — 2001. — № 4. — С. 27-32.
5. Вечерова Е. М. Покарання, кара та кримінально-правовий вплив: питання співвідношення / Е. М. Вечерова // Південноукраїнський правничий часопис. — 2008. — № 4. — С. 94-96.
6. Вечерова Е. Н. Некарательное уголовное-правовое воздействие на несовершеннолетних: аналитический курс : монография / Е. Н. Вечерова. — Николаев : Иллион, 2012. — 324 с.
7. Анисимов Д. И. Значение уголовного-правового воздействия для обеспечения эффективности уголовного-правового запрета / Д. И. Анисимов // Уголовно-правовой запрет и его эффективность в борьбе с современной преступностью : сб. науч. трудов / под ред. Н. А. Лопашенко. — Саратов : Сателит, 2008. — С. 82-85.
8. Козаченко О. Теоретичне визначення змісту та меж застосування кримінально-правових заходів / О. Козаченко // Право України. — 2005. — № 10. — С. 41-44.
9. Ширяев В. Ф. Наказание в системе мер уголовного-правового воздействия: содержание, проблемы совершенствования : дисс. ... канд. юрид. наук / В. Ф. Ширяев. — Ярославль, 2001. — 223 с.
10. Новая философская энциклопедия / под ред. В. С. Степина, А. А. Гусейнова, Г. Ю. Семигина и др. : в 4 т. — Т. 4. — М. : Норма, 2001. — 744 с.
11. Фирсова А. П. Понятие уголовного-правового воздействия / А. П. Фирсова // Уголовное право: стратегия развития в XXI веке : материалы Пятой Международной научн.-практ. конф. 24-25 января 2008 г. — М. : Проспект, 2008. — С. 99-101.
12. Туляков В. Шляхи гармонізації кримінального законодавства / В. Туляков // Актуальні проблеми європейської інтеграції : зб. статей з питань європейської інтеграції та права / за ред. Д. В. Ягунова. — Вип. 5. — О. : Фенікс, 2009. — С. 140-145
13. Мальцев В. В. Предмет и метод уголовного права / В. В. Мальцев // Известия высших учебных заведений. Правоведение. — 2004. — № 4. — С. 68-81.
14. Коган В. М. Социальный механизм уголовного-правового воздействия / В. М. Коган. — М. : Наука, 1983. — 182 с.
15. Мирошниченко Д. В. Коррупция и уголовное-правовое воздействие на нее : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук ; спец. 12.00.08 — Уголовное право и криминология ; Уголовно-исполнительное право / Д. В. Мирошниченко. — Саратов, 2009. — 31 с.

Березовский А.А. Уголовно-правовое воздействие: проблемы определения.

Аннотация. В статье осуществлен анализ позиций ученых по проблемам определения понятия уголовно-правового воздействия, его сущности, признаков и т. д. Предложено выстраивать основы концепции уголовно-правового воздействия на его интегративном понимании, включающем в себя стратегию и тактику уголовно-правовой политики и ее реализацию в виде уголовного законодательства, практику реализации норм и принципов уголовного права в контексте всей системы социальных, экономических, культурных и других отношений общества с преступностью.

Ключевые слова: уголовно-правовое воздействие, меры уголовно-правового воздействия, меры уголовно-правового характера.

Berezovsky A.A. Criminal legal effect: problems of definition.

Summary. The article presents the analysis of scientists positions on the definition of criminal law, its nature, characteristics and so on to build the basis of the concept proposed criminal law on its integrative understanding, which includes the strategy and tactics of penal policy and its implementation in the form of criminal law, the practice of implementation of the norms and principles of criminal law in the context of the whole system of social, economic, cultural, and other relations of society against crime.

Keywords: criminal law, the measures under criminal law, the measures under criminal law.